

עיונים לשבת פרשת מטות מסעי עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

נקמה - משובחת או מגונה?

הרב שאולי גרינפלד

הגמרא עונה, שמה שהתורה אסרה את הנקמה, היינו דווקא בענייני ממון. אם החבר סירב להשאל לי כלי עבודה, אסור לי לנקום בו ולסרב גם אני להשאל לו. אבל אם החבר גרם לי צער נפשי או כאב פיזי, בזה להיפך - נכון וצריך לנקום בו.

אך הגמרא דוחה את התירוץ הזה:

- וצערא דגופא לא? והא תניא: הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין - עליהן הכתוב אומר³ 'ואהביו כצאת השמש בגברתו'!

מבואר שמצופה מאיתנו להיות מהנעלבים שאינם עולבים בחזרה, הרי שגם על צער נפשי אין לנו לנקום!

עונה על כך הגמרא:

"לעולם דנקיט ליה בליביה [ששומר לו בלבו, כלומר: שממשיך להקפיד עליו]".

כלומר: התירוץ שתירצנו קודם, שרק כלפי פגיעה בענייני ממון אסורה הנקמה, אבל על פגיעה נפשית או פיזית נכון וצריך לנקום, זהו תירוץ נכון. ומה שלמדנו שצריך להיות מהנעלבים ואינם עולבים - אין זה אומר שאין לנו לשמור בלב את הקפדתנו כלפי מי שהעליב אותנו או היכה אותנו, להיפך, תלמיד חכם צריך לשמור הקפדה בלב כלפי מי שפגע בו.

תירוץ זה אינו מובן. שהרי הדיון בגמרא נפתח במאמר של רבי יוחנן, שתלמיד חכם צריך להיות נוקם ונוטר כנחש, בעוד שעכשיו למדנו שגם אם העליבו אותך, עליך להימנע מלהעליב בחזרה. ואם כן מה בכך שמותר

הקדוש ברוך הוא מצווה את משה לנקום את נקמת ה' מאת המדינים, וכך נאמר¹:

"וידבר ה' אל משה לאמר. נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים, אחר תאסף על עמך".

פסוק זה, מעורר תהיה: האם התורה רוצה להדריך אותנו ללכת בדרכי הנקם? נקמה היא דבר חיובי - 'נקמת ה', או שהיא דבר שלילי שיש להימנע ממנו?

בגמרא אנו מוצאים דיונים בשאלה האם נקימה היא דבר טוב או דבר רע. במסכת יומא² נאמר:

"ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש - אינו תלמיד חכם".

ושואלת על כך הגמרא:

"והכתיב לא תקם ולא תטר?"

ואם כן איך אפשר לומר שתלמיד חכם חייב להיות אדם שנוקם ונוטר? להיפך - בתורה כתוב שאסור לנקום ולנטור! מתרצת הגמרא:

"ההוא בממון הוא דכתיב. דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך, - אמר לו: לאו. למחר אמר לו הוא: השאילני קרדומך! - אמר לו: איני משאילך, כדרך שלא השאלתני - זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאילני קרדומך! - אמר ליה: לא. למחר אמר לו: השאילני חלוקך! - אמר לו: הילך [הא לך], איני כמותך, שלא השאלתני - זו היא נטירה".

וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה. במה דברים אמורים? כשבזהו או חרפהו בדרך, אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא - אסור לו למחול על כבודו, ואם מחל נענש, שזה בזיון תורה. אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש, עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו".

הרמב"ם לא כותב שיש הבדל בין פגיעה בממון לבין פגיעה בנפש או בגוף, אלא מביא שיש לתלמיד חכם דין מיוחד - והיינו שאם ביזו תלמיד חכם בדרך, הנכון הוא שימחל לחצוף שביזהו, אבל אם ביזו תלמיד חכם בפרהסיא - אסור לו למחול, אלא הוא חייב להיות 'נוקם ונוטר כנחש', כיון שעכשיו אין הנידון כבודו הפרטי של התלמיד חכם, אלא בזיון התורה. ויש להעיר, שאמנם מה כתב הרמב"ם שלתלמיד חכם יש דין מיוחד, מקורו בגמרא הנ"ל ביומא. אלא שבגמרא שם לא חילקו בין צינעא לפרהסיא, אלא בין ממון לגוף, וגם נראה שם שאסור לנקום בעצמו ממש, וכמו שהבאנו מפירוש רש"י, אלא רק לשמור בלב, ולשתוק כשמישהו אחר נוקם!

בנו של הרמב"ם, רבינו אברהם, בספרו מעשה ניסים⁶ הזכיר את הסוגיא ביומא, אך הביא את לשון הגמרא אחרת ממה שמובא בגמרות שלנו. וכך כתב שם:

"אמרו [חכמינו בגמרא ביומא]: 'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם' וכאשר הקשו מהכתוב 'לא תקם ולא תטר' היתה התשובה: **'לא קשיא, הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא'**".

הרי שלפי הגירסא שהיתה לפני בנו של הרמב"ם, הגמרא באמת לא מחלקת בין פגיעה בממון לפגיעה בגוף, אלא בין פגיעה הקשורה לדברי תורה, לבין פגיעה שאינה קשורה לדברי תורה.

ועתה, אם נניח שגרסת רבינו אברהם בן הרמב"ם היא היתה הגרסא שהיתה לפני אביו הרמב"ם, הרי שיש לומר שהרמב"ם פירש שפגיעה הנוגעת לדברי תורה, הכוונה שביזו את התלמיד חכם בפרהסיא, שאז הנידון אינו התלמיד חכם אלא כבודו של התורה.

לשמור את ההקפדה בלב, הרי סוף סוף לנקום אסור, ונשאר קשה למה אמר רבי יוחנן שתלמיד חכם צריך לנקום ולנטור?

קושיה זו, עמדה בפניו של רש"י. ולכן פירש:

"דנקיט בליביה - ואם בא אחד לנקום נקמתו בקיום המשפט - ישתוק".

כלומר, אמנם תלמיד חכם אינו נוקם בעצמו, שהרי הוא 'מהנעלבים ואינם עולבים', אבל אם אדם אחר יבוא לנקום עבורו, ישתוק ולא ימנע זאת ממנו.

הגמרא מקשה גם על תירוץ זה:

"והאמר רבא: כל המעביר על מדותיו - מעבירין לו על כל פשעיו?"

הרי שמצופה מכל אדם, וכל שכן מתלמיד חכם, שלא ישמור הקפדה בלב, אלא יעביר על מידותיו ויסלח למי שפגע בו. ואם כך חוזרת השאלה, למה אמר רבי יוחנן שתלמיד חכם צריך להיות נוקם ונוטר?

ומתרצת הגמרא למסקנה:

"דמפייסו ליה ומפייס".

כלומר, שמה שמצופה מכל אדם בכלל ומתלמיד חכם בפרט - להעביר על מידותיו, היינו רק אם מי שפגע בו הגיע לבקש סליחה, אבל אם מי שפגע בו אינו משתדל לפייס אותו, הרי שראוי לשמור לו טינה, ולשתוק כאשר מישהו ינקום בו.

הרמב"ם הביא דיון זה, בהלכות תלמוד תורה⁴:

"אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה, אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ, ולא ישית לבו להן, כעניין שאמר שלמה בחכמתו⁵: 'גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך', וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין, ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו, וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודן,

6 תשובה י"ג.
7 תרגום: זה בדברי תורה, זה בדברים של סתם.

4 ז, י"ג.
5 קהלת ז, כ"א.